

Arnavutçadaki Turkizmalar İçin Çağdaş Bir Bakış Açısı

Assoc. Prof. Dr. Adriatik DERJAJ

Tiran Üniversitesi Yabancı Diller Fakültesi Slav ve Balkan Dilleri Bölümü Türk Dili Dalı

ÖZET

Ortaçağ Türkçesinden Arnavutçaya giren birçok alıntılarının kökeninin, etimolojik olarak, Moğolca, Arapça, Hintçe, Farsça ve Çince gibi, Doğunun diğer dillerinde olduğunu, 2008 yılında Arnavut Dili İmla Kongresi'nin 40. Yıldönümündeki bildiri ile katıldığımız sempozyumda, ilk olarak biz ortaya çıkarmıştık. Özellikle geride bıraktığımız yüzyılın yarısında topluluklararası ilişkilerden ve diller arasında temaslardan doğan verinti/alıntı tartışmalarının farklı bir boyutta yapıldığına şahidiz. Bu dönemde "dilimizi yabancı sözcüklerden arındırma çabaları"yla bir çok dilsel veriler kurunun yanına yaş da yanar ibaresince zayi olurdu. Günümüz dilbilim çalışmaları, dil etkileşiminden ortaya çıkan ek, sözcük, ibare v.b. alıntıları topluluklar arasındaki temastan doğan kültür meyvaları olarak değerlendirmekte. Biz bu bildirmizde, başvurduğumuz dilbilimsel dellileri türkçenin sesbirimlerinde –th ٿ ve –dh ڌ bulunmadığını, –gj kafi farisi گ sesini bulunduran türkizmaların durmunun farklı olduğunu v.b. veriler, bilim camiasına yeniden sunacağız ve türkizmaların araştırmalarında yer alması gereken çağdaş verileri ortaya çıkaracağız.

Anahtar Kelimeler: Dilbilim, türkizma, gramer, dilsel etkileşim, çağdaş

A Contemporary Perspective for Turkisms in Albanians

ABSTRACT

In Ottoman period many words of origin and etymologically Arabic, Persian, such as Indochina and the Chinese, the East's other languages entered in Albanian from Turkish. and we agurmented this for the first time in the 40th anniversary Kongers spelling of the Albanian language simposium . We prefer turkism (Turkish origin words), versus Orientalism (eastern origin of the word), and we have proved that there are two reasons as follows; a) The number of Turkish origin word in Albanian, is more than the number of entrants Arabic and Persian words on Turkish, b) Orientalism term, we think, does not assist in opening the valley of the path of turkisms in albana and this term for us is only an unsuscesful compromise The purpose of this article is to show based on linguistic data the basic features of turkisms in albanian.

Keywords: Turcisms, linguistics, grammar, interaction.

1. GİRİŞ

Türkçeden Arnavutçaya giren birçok alıntılarının kökeninin, Arapça ve Farsça gibi, Doğunun diğer dillerinde olduğunu bildiğimize rağmen, Türkizm terimini (türkçe kökenli sözcük-alıntı), Orientalizm (Lafe, 1993) (doğu kökenli sözcük-alıntı) terimine karşı kullanmayı tercih etmekteyiz: bunu iki nedene dayanmaktayız; a) Arnavutçadaki türkçe kökenli sözcüklerin sayısı, türkçe üzerinden giren arapça ve farsça sözcüklerin sayısından daha fazla olması, b) Orientalizm terimi, bizce, veren dili veya

aracı olan dili belirlemede yardımcı olamadığı yanısıra, dilimizdeki alıntılarının giriş yolunu aydınlatma çabasının vadisini de kapatan, başarılı olamamış bir kompromis çözümdür.

Diğer yandan ise, unutmamak gerekir ki, Arapça ve Farsça konuşurlarla birebir temasların eksikliğine rağmen, arnavutlar bu milletlerle kültürel ilişkiler kurmuşlardır ve bu yüzden dilleriyle de tanık olmuşlardır; bu tanışma, özellikle müslimanların kutsal kitabı olan Kuran'ın ve farsçanın şaheserlerinin arnavutça çevirilmesiyle gerçekleşmiştir. Son değindiğimiz nedene gelince, pagan – putperest anlamı olan, Arnavutçadaki, *gjaur* farsça alıntısının girişi emblematik bir durum kalmakta, bu sözcük 1920'lerde Arnavutluk'un başbakanı olan Fan Noli yazarımızın Omer Kayyamin Rubailer eserinin çevirisinde kullanmıştır¹. Aynı sözcüğü, *kaúrr* – *káurr* şekilleriyle, sözlü arnavutçada da rastlamaktayız; sözcüğün anlamsal yapısı da:

1. Müslaman olamayan; 2. Hristiyan.

Gjaur şeklini direk olarak farsçadan, Fan Noli'nin kalemi üzerinden arnavutçaya girdiğine tereddütümüzün olmadığı gibi, *kaúrr* – *káurr* şeklinin türkçe üzerinden girdiğine hartırlatıyor, bu sözcük türkçede *gaur* – *gavur* olarak kullanılmakta.

2. DİLBİLGİSEL İNCELEME

Türkçe alıntılarının sağlam bir şekilde belirlemede ve arapça alıntılarında ayırmasında, bu dillerin farklı özellikleri büyük bir destektir. Bilindiği gibi türkçenin sesbirimlerinde *-th* ث ve *-dh* ذ bulunmamaktadır, bu fonemlere karşın türkçe *-s* س ve *-z* ز sesbirimlerini kullanır. Arapçada ise *ð* و - ث fonemlerini görmekteyiz; bunun için, doğu kökenli sözcüklerde bu fonemlerin bulunması, alıntının orijinini belirlemede kesin-değer bir kriter olarak yardımcı olabilir. Arnavutçada, Muhammed a.s. Peygamberin sözü, emri veya tavsiyesi anlamına gelen *hadith* sözcüğünü, *hadis* şekilleriyle de bulmaktayız (Polisi, 2006). Bu durumda *-th*'li şeklinin direk olarak arapçadan, *-s*'li şeklini ise türkçeden geldiği sonucuna varmak zor değil. Aynı şey bir başka "arabizm" olan ve türkçe üzerinden arnavutçaya giren *sevap* sözcüğü için se söylenebilir. Arnavutçada *thevap* olarak da geçmekte.

Aynı şekilde türkçede ve farsçada bulunan *ç* sesbiriminin alıntılarda yer alması, bu dillerden alıntılarını arap kökenlilerinden ayırmasında bize yardımcı olmakta. *Çengel*, *çoban*, *çekiç*, *çarçaf*, *çati*, *kiç* v.b., sözcüklerin türkçeden geldiklerini inanmaktayız. İlgimizi çeken bir başka özellik de *ç* sesbiriminin, aslı arapça olduğu bilinen sözcüklerde görülmesidir. *Çorap* ve *ilaç* sözcükleri bu grup alıntılara ait olan ve arnavutçaya türkçe üzerinden giren sözcüklerdir. Arapçada bu sözcükler *xhurab* ve *ilaxh* olarak çıkmakta. Arapçada *-p* پ sesinin bulunmadığı doğrudur ama; *-p* sesbiriminin yer aldığı türkçe sözcüklerde arapça *-b* ب sesi ile karşılar. Bunun için *pazar*, *patëllxhan*, *paha* gibi sözcükler de kanatımızca türkçeden girmiştir.

-gj گ sesi ile (kafi farisi) durum daha da farklılaşır. Bu sesbirim türkçe ve arapçada bulunmayıp, farsçada görmekteyiz. Bu sesbirimi taşıyan doğu kökenli sözcüklerimiz, az değildir. Alternatif olarak başka delilimiz olmadığı için bu sözcükleri "persizm" saymaktayız. Ama diğer doğu kökenli sözcüklerde *gjergjef*, *gjol*, *gjemi*, *gjerdek*, *gjerdan*, gibi, *-gj* sesini içeren ve turkizm olarak nitelendirilen alıntılarımızda, *-g* گ sesinin *-gj*'ye dönüşmesi eylemini görmekteyiz. Bunu da arnavutçanın iç gelişimi olarak değerlendiriyoruz. Bunun örneklerini, arnavutçanın diğer komşu dillerinden alıntılarında da rastlamaktayız. Örnek olarak, yunanca *gymnasio* alıntısı, arnavutçada *gjmnaz* olarak çıkıyor.

Ünlülerin sisteminde ise, **-ü** ünlüsünün Arapçada olmayışı, bize, bu sesbirimini taşıyan doğu kökenli sözcüklerimizin Türkçe kökenli veya Türkçe aracılığıyla giren sözcükler olduğuna kesin bir delildir. *Yrysh, dyshek, hyqymet*, bize göre turkizmdir, ve aynı zamanda *myfti* ve *mysliman* dolaysız alıntı olarak nitelediğimiz.

Alıntıların giriş yollarına gelince, onları iki büyük grupta topladığımızı biliyoruz, dolaylı ve dolaysız. Türkçe birçok sözcük için *jorgan, jastëk, çakmak, çekiç, çati, bosh*, gibi veren dil olmuştur.; bazıları için, bunlardan: *vakt, nur, selam, zaiif, pazar, xhami, qafir, kaur*, gibi sözcükler, taşıyıcı dil rolünü oynamıştır. Turkizmaların diğer komşu ülkelerimizden girmesine rastlamıştır. Arnavutçanın lehçelerindeki turkizmalarda görülen ezgi değişikliği bu konu üzerinde çalışan dilcilerin delili olmuştur (Lafe, 1993); *penxhére, káfe, - penxheré, kafé*.

Arnavutçadaki Türk sözleri ve kalk-alıntılar ile ilgili, iki türlü olduklarını söyleyebiliriz:

--ilk ve en belirginleri direk olarak türkçeden giren deyimlerdir, bunlardan: *me të pyetur gjen Stambollin*, (sora sora Bagdad bulunur), *u rrokullis tenxherja dhe gjeti kapakun*, (tencere yuvarlandı kapağını buldu) v.b., ve türkçe alıntılı deyimler, *ma bëj hall*, (helal et), *të qoftë haram* (haram olsun) *bëj sabër*, (sabırlı ol),.

--İkincileri ise, türkçe kökenli sözcüklerini arnavutçasını ile değiştirme çabalarında ortaya çıkan sözcüklerdir, bunlardan; *orëndreqës – saatçi*, *argjendar – kujumxhi, duqan – shitore*, gibi sözcükler.

3. SONUÇ

Türkçe kökenli sözcüklerimizin arnavutçada yerleşmesi konusu için, onların artık sözlükçemizin bir parçası olduğunu ve alıntı olarak hissedilmediklerini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Baba, gjerdan, tepsi, top, tenxhere, jastëk, jorgan, gibi sözcüklerine dayanan en büyük dilcimiz Eqrem Çabej :-

‘‘Turkizmalar Arnavutçanın eti ve kemiği olmuştur artık...’’ (Derjaj 2008)

vurgulayarak söylemiştir (Shkurtaç, 2003).

Bu tür alıntılar yanına, adlandırdıkları nesne ve kavramların kullanılmaktan çıktıklarından dolayı, dilimizden çıkan türkçe alıntılarımız da vardır. Bunlardan *qatip, kadi, kasaba, minder, demiroxhak, sënduk* gibi sözcükleri sıralayabiliriz.

Son olarak, ‘‘kötüleşme olgusu’’ olarak nitelediğimiz, türkçe alıntılarının arnavutçada yaşamasının nedenlerinin birine de değineceğim.

1900 lerdeki Rilindja – Diriliş – Yeni Doguş edebiyat akımımızla başlayan ve 1990’lı yıllarına kadar süregelen Sosyal – Realist siteminin de büyük bir tutuculukla devam ettirdiği doğu kökenli sözcükleri arnavutçadan kovma savaşı adlandırılan eylemdir. 1980 yılında basılan Arnavutça Büyük Sözlüğünde bulunan 1800 turkizmaların 770 ‘i *keq* kötü notu ile açıklanmıştır (yani, kötü anlam taşır, pejoratif istilik değeri olan kelime gibi açıklamaları vardır). Bunun için *alishverish, hyqymet, asqer*, gibi alıntılar dilimizdeki eş anlamlısıyla beraber kullanılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Adriatik, D. (2008). *Rreth drejtshkrimit të turqizmeve dhe emrave vetjakë me origjinë turke*, Arnavutça İmla Danışmanlığı, Prishtinë Kosova.
- Adriatik D. (2012). *On the Traces of Anatolian Dialects in Albanian, Gjurmë të të folmeve të Anadollit në shqipë, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 71, 9-16.*
- Adriatik D. (2015). *Evaluations on Relations between the Albanian and Turkish languages in the field of Sociolinguistics, Grammar and Literature, - Toplumdilbilim, Dilbilgisi ve Edebiyat Alanlarında Arnavutça ve Türkçe Arasındaki İlişkiler Üzerinde Değerlendirmeler, botuar në Revistën Studime Euro-Aziatike, 155-182, (188), TIKA, Ankara,*
- Adriatik D. (2015). *On Albanian Turkish Borrowings From Domestic Life And Related Phraseology*, botuar në revistën ANAS Studia Humanitatis, Istituti Alb-Shkenca, 214, 125-130, Shkup, Maqedoni,
- Adriatik D. (2013). *“Marrëdhëniet gjuhësore ndërmjet shqipes dhe turqishtes oguze”*, (Arnavutça ve Oguz Turkçesi arasında dil ilişkileri), mbajtur në Kongresin VIII të Turqishtes, Universiteti i Bilkentit Turqi dhe Universiteti i Tiranës, 25-27 shtator, Tiranë, Shqipëri 2013, botuar në Aktet e Kongresit,
- Adriatik D. (2013). *On Oguz Turkish Loans in to Albania* (Arnavutçadaki Oguz Turkcesinin alintilari uzerine), 2. Medeniyet, Dil ve Kültür arasındaki Diyalog. Konferansı, Tiran ve Yannya Üniversitesi.
- Adriatik D. (2015). *On the typology of Turkish borrowings in Albanian*, mbajtur në Takimin X Shkencor Alb-Shkenca, 28-30 gusht, Shkup, Maqedoni 2015.
- Eqrem Ç. (1975). *Për një shtresim kronologjik të huazimeve turke të shqipe*, Studime Filologjike, Tiranë, Shqipëri.
- Shkurtaç, G. (2003). *Kahe dhe dukuri të kulturës së gjuhës shqipe*, Tiranë, Shqipëri.
- Gjinari, J. dhe Shkurtaç, G. (1999). *Dialektologjia*, SHBLU, Tiranë.
- Lafe, E. (1993). *Vendi i orientalizmeve ndër huazimet e shqipes*, SF, 1-4.
- Mehdi Polisi (2006). *Leksiku İslam, Pjesë përbërëse e leksikut të shqipes*, ASHAK, Prishtinë
- Demircan, Ö. (2001). *Türkçenin Ses Dizimi*, DER, Yayınları, İstanbul, Türkiye.
- Polisi, M. (2006). *Leksiku İslam, Pjesë përbërëse e leksikut të shqipes, në “Terminologjia İslame”* ASHAK, Prishtinë, 84.